

Nagy László ny. ezredes – Zimonyi Attila:

ELTÉRŐ MAGYAR ATTITÜDÖK AZ ENSZ LESZERELÉSI TÁRGYALÁSAIN

DOI: 10.35926/HSZ.2025.6.2

ÖSSZEFOGLALÓ: 2025. szeptember 4–5–6-án a Pécsi Tudományegyetemen zajlott a 4. Országos Jelenkor-történeti Konferencia, amelyen előadások sorával mutatkozott be a Magyarország és az ENSZ Kutatócsoport is.¹ Jelen írás az ENSZ keretében folyó leszerelési tárgyalásokra és a tárgyalásokkal kapcsolatos, különböző időszakokban megvalósult magyar szerepvállalásra fókuszál. Pécsen hangzott el Zimonyi Attila előadása *A fordulat évtizede a magyar leszerelési diplomáciában az ENSZ-ben 1985 és 1995 között* címmel. A pécsi konferencián szerepelt előadások közül jó néhány (és a valamilyen okból elmaradt előadások is) egy külön fórumot kapott október 21–22-én Budapesten, az ELTE HTK Történettudományi Kutatóintézetében, ahol az említett kutatócsoport önálló konferenciát tartott. Itt meghallgathatták a résztvevők Nagy László *Az ENSZ keretében folyó leszerelési tárgyalások és Magyarország az 1970-es évek elejéig* című előadását. Az írás a két időszak összevetése kapcsán von le tanulságos következtetéseket egyúttal emléket állítva az ENSZ megalakulása 80. és hazánk ENSZ-tagsága 70. évfordulójának.

KULCSSZAVAK: leszerelés, fegyverzet-ellenőrzés, kollektív biztonság, nemzetközi szerződések, magyar leszerelési diplomácia

A SZERZŐKRŐL:

- Dr. Nagy László ny. ezredes (DSc), a Nemzeti Közsolgálat Egyetem volt professzora, a Magyar Hadtudományi Társaság szakértője (ORCID: 0009-0007-9116-5992; MTMT: 10003300)
- Zimonyi Attila, a Magyarország és az ENSZ Kutatócsoport tagja, független kutató

BEVEZETÉS

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmányában szerepel egy meglehetősen irreális kifejezés, amely szerint a világszervezet egyik fontos célja az *általános és teljes leszerelés*. (A másik nehezen megvalósítható célkitűzés a háborúk kiküszöbölése az emberiség történetéből.) Ahhoz, hogy megítéljük az ENSZ leszereléssel kapcsolatos tevékenységét, mindenekelőtt célszerű egyértelműen megfogalmazni, mit értünk leszerelésen.² A mai szakirodalmi források többsége – bár a komplex fogalmak definíciójával mindig akadnak bizonytalanságok –,

¹ A kutatócsoportot 2024 nyarán alapították meg Kecskés D. Gusztáv tudományos tanácsadó, az MTA doktora kezdeményezésére az akkori HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének bázisán.

² Angolul disarmament, oroszul demobilizacija.

egyetért abban, hogy a kiinduló fogalom a *fegyverzet-ellenőrzés* legyen.³ Ebbe a bonyolult fogalomkörbe egyértelműen beletartoznak a következő „alfogalmak”: a fegyverzetkorlátozás, a fegyverzetcsökkentés, a (tényleges) leszerelés, az ellenőrzés (beleértve a más államok által végrehajtott intézkedéseket, amelyeket a szakirodalom verifikációnak titulál, és a saját állam szakemberei által végrehajtott exportellenőrzést), továbbá a bizalom- és biztonság-erősítő intézkedések.⁴ (A leszerelés tehát az ENSZ szótárában egy leegyszerűsítő fogalom.) A fegyverzetkorlátozásra jó példa az Egyesült Államok és a Szovjetunió által 1972-ben aláírt SALT–1 megállapodás,⁵ a fegyverzetcsökkentésre pedig ugyanilyen eklatáns példa a két szuperhatalom által 1991-ben megkötött START–1 szerződés.⁶ A leszerelésre elég sok példát tudunk mondani, de itt célszerű megkülönböztetni a részleges, illetve a teljes leszerelést (nem is beszélve az általános leszerelésről). Például ebbe a fogalomkörbe tartozik az európai hagyományos fegyveres erőkre vonatkozó, a két katonai tömb által 1990-ben megkötött megállapodás.⁷ Az ENSZ keretében folyó „leszerelési” tárgyalások, mint látni fogjuk, ezektől eltérő jellegűek.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetéről köztudott, hogy a *kollektív biztonság intézménye*. Ezen csekély számú intézmény (az ENSZ elődje, a Nemzetközösség vagy Nemzetek Ligája tartozott még ebbe a kategóriába) általában három jellemző sajátossággal rendelkezik: *egyetemlegességre* törekszik (habár sok államot jelentős késéssel vettek fel a tagok sorába), nincs kifejezett *ellenségsége*, és *reagáló* jellegű. Utóbbi sajátosságra kiváló példa az ENSZ-nek a hidegháború időszakában megszervezett, összesen 11 békemissziója: ha valahol beavatkozást igénylő válság alakult ki, akkor a világszervezet illetékes fórumai megvitatták a helyzetet, és ha minden feltétel adva volt, az ENSZ „beavatkozott”, azaz békefenntartókat küldött az adott régióba.

Van azonban egy kivétel, amikor nem érvényesül a reagáló jelleg, ellenkezőleg, határozottan megelőző, *preventív* vonásokat mutat az ENSZ tevékenysége, ez pedig a leszerelést elősegítő, támogató, lehetővé tevő intézkedések egész sora.⁸

Magyarázatképpen ide tartozik, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete nem kívánta és nem is lehetett képes átvenni a két szuperhatalom szerepét például a nukleáris fegyverekről szóló megállapodások kimunkálásában, csakúgy, mint ahogyan nem vehette át a két katonai tömb szerepét sem a hagyományos fegyveres erők radikális csökkentésének tető alá hozásában. Volt azonban egy sor olyan terület, tevékenység, lehetőség, amelyek „fegyvermentesítésében” az ENSZ kivételesen fontos szerepet tudott játszani. Egyrészt azokról a fegyverkezési lehetőségekről van szó, amelyeket a tagállamok még ki sem próbáltak, meg sem kíséreltek, és amelyeket a világszervezet idejekorán „megtiltott”, elzárt, lehetetlenné tett. Másrészt azokról a fegyvertípusokról, amelyeket már kipróbáltak (biológiai fegyverek), illetve folyamatosan kísérleteket folytattak velük (nukleáris fegyverek). Vizsgáljuk meg ezeknek a szerződéseknek egy részét.

³ Angolul arms control, oroszul kontrol nad vooruzsenijem.

⁴ Angolul Confidence and Security Building Measures, CSBM, a hetvenes évektől meggyökeresedett és széleskörűen használt kifejezés.

⁵ Strategic Arms Limitation Treaty (Hadászati Fegyverzetkorlátozási Megállapodás).

⁶ Strategic Arms Reduction Treaty (Hadászati Fegyverzetcsökkentési Megállapodás, a megállapodás és a szerződés jelen cikkben szinonimaként szerepel).

⁷ Conventional Forces in Europe, CFE (azaz Európai Hagyományos Fegyveres Erők).

⁸ Az ENSZ szóhasználatában a leszerelés egyfajta gyűjtőfogalomként szerepel (lásd pl. leszerelési diplomácia).

AZ ENSZ KEZDEMÉNYEZŐ SZEREPE

Az Egyesült Nemzetek Szervezete egyértelműen kezdeményezőként lépett fel az *Antarktisz-szerződés* megkötésében. A szerződést – elsőként a hasonló jellegű megállapodások közül – 1959. december elsején nyitották meg aláírásra Washingtonban, eredetileg 12 állam fogadta el. Hatályba lépett 1961. június 23-án.⁹ Megtiltotta katonai támaszpontok létesítését a déli-sarki kontinensen, tiltotta bármilyen katonai tevékenység folytatását (hadgyakorlatokat, fegyverkísérleteket, fegyverek raktározását stb.) az Antarktiszon, ugyanakkor lehetővé tette katonai személyek foglalkoztatását és katonai felszerelés használatát tudományos kutatások érdekében.

A sorban második ilyen jellegű megállapodás a *részleges atomcsend szerződés* volt,¹⁰ amelyet 1963. augusztus 6-án nyitottak meg aláírásra, és – rendkívül rövid idő elteltével – ugyanezen év október 10-én már hatályba is lépett. A szerződés tiltotta a kísérleti nukleáris robbantásokat a légkörben (beleértve a Föld felszínét is), a világűrben és a víz alatt, értelemszerűen továbbra is engedélyezve a föld alatti robbantásokat.

Felmerülhet a kérdés, hogy mivel magyarázható a szerződés villámgyors ratifikálása, illetve egyáltalán a napirendre tűzése. A magyarázat viszonylag egyszerű: a közvélemény rendkívül erős nyomást gyakorolt (szinte minden országban) a politika irányítóira, hogy szüntessék be az egyértelműen, bizonyítottan és kivételes mértékben környezetkárosító, környezetpusztító kísérleteket. Ugyanakkor a több száz elvégzett kísérlet már elegendő adatot szolgáltatott, illetve a számítógépes háttér fejlődése lehetővé tette a modellezést, ami elfogadhatóvá tette, hogy a következőkben már elegendőnek mutakozzon a föld alatti kísérletek elvégzése. (Megjegyzendő, hogy a föld alatti kísérleti robbantások folytatása szinte azonos mértékű, csak időben később jelentkező környezeti ártalmat zúdított az emberiségre. A föld alatti szovjet robbantások egyik alapvető helyszíne, Szemipalatyinszk térségében például a kóros gyermekszülések aránya a szovjet átlag háromszorosára rúgott.)

Az időrendben következő megállapodás a világűr „békés” felhasználásáról kötött (mivelhogy a mesterséges holdak katonai célú felhasználása már az első műholdak felbocsátása – vagyis 1957 – óta teljességgel nyilvánvaló volt, hogy csak a kézenfekvő megoldásokat említsük: felderítés, híradás, navigáció).¹¹ A szerződést 1967. január 27-én nyitották meg aláírásra, és még ugyanezen év októberében (tehát viszonylag rövid idő elteltével) hatályba is lépett. Bár a legelső műholdak pályára állítása során Nyikita Hruscsov szovjet vezető még azon ujjongott, hogy ezek után a Föld bármely pontjára nukleáris bombát lehet irányítani, nagyon hamar rájött, hogy ez a szó szoros értelmében kétélű fegyver. Mindkét vezető atomhatalom (és űrnagyhatalom) érdekelt volt a megállapodás megkötésében.

A *békés világűr szerződés* megtiltotta tömegpusztító fegyverek elhelyezését a mesterséges holdak fedélzetén (illetve bármilyen orbitális pályán), ugyancsak megtiltotta katonai támaszpontok létesítését vagy bármilyen katonai tevékenység folytatását az égitesteken. Utóbbiakon kizárólag békés célú munkálatok folytathatóak.

⁹ Vagyis a hidegháború leghidegebb korszakában, néhány héttel a berlini fal felhúzása, a „berlini válság” előtt, egy bő évvel a „karibi válságot” megelőzően. Ebben az időszakban még semmiféle katonai témájú megbeszélés nem folyt sem a két szuperhatalom, sem a két katonai tömb között.

¹⁰ Partial Test Ban Treaty, PTBT, amely egy, már „kikísérletezett” fegyvertípus további kísérleti robbantásai elé gördített – bár csak részleges – akadályt.

¹¹ Magyarul egyszerűen békés világűr szerződésnek nevezzük.

Az *atomsorompó-szerződést*¹² 1968. július elsején nyitották meg aláírásra, és 1970. március 5-én lépett hatályba.

Az atomhatalmak¹³ a szerződésben vállalták, hogy sem közvetlenül, sem közvetve nem adnak át más államoknak nukleáris fegyvert, nem adják át az ezek fölötti ellenőrzést, nem segítenek más államokat, nem ösztönöznek senkit arra, hogy atomfegyverhez jussanak. Az atomfegyverrel nem rendelkező részes államok vállalták, hogy nem szereznek be, nem vesznek át, nem állítanak elő atomfegyvert, cserében számíthatnak az atomenergia bármilyen békés célú alkalmazásából származó előnyökre.¹⁴

Megjegyzendő, hogy India – tiltakozásul amiatt, hogy az államokat a szerződés atomhatalmakra és „másodrendű” államokra osztotta fel –, 1974-ben békés célú kísérleti robbantást hajtott végre. A későbbiekben, 1998-ban mind India, mind Pakisztán nukleáris fegyvereket rendszeresített a fegyveres erőinél. Észak-Korea az utóbbi években hajtott végre többé-kevésbé eredményes kísérleteket mind ballisztikus rakétákkal, mind nukleáris szerkezetekkel; a világ kénytelen volt tudomásul venni, hogy rendelkezik atomfegyverrel. Iránt viszont – bár vannak nukleáris ambíciói – Izrael és az Egyesült Államok egyelőre megakadályozta abban a törekvésében, hogy létrehozza saját atomfegyverét (amellyel egyébként Izrael már évtizedek óta rendelkezik, bár nem deklarálja).

Megjegyzés: Az atomsorompó-szerződést hathatósan kiegészítik a különböző (és különböző időpontokban megkötött) megállapodások az *atomfegyvermentes övezetekről*, kezdve az Antarktisz-szerződéstől (1959). Ezek a megállapodások napjainkra átfogják a földgolyó legnagyobb részét, Latin-Amerikát, Afrikát, Délkelet-Ázsiát stb., utoljára, 2009-ben Közép-Ázsiát nyilvánították atomfegyvermentes övezetté.

Az időrendben következő „leszerelési” eredmény az úgynevezett *tengerfenék-szerződés* volt, amelyet 1971 februárjában nyitottak meg aláírásra, és 1972 májusában lépett hatályba. A szerződés tiltja tömegpusztító fegyverek és azokhoz kapcsolódó felszerelés (például kilővőszerkezetek) elhelyezését a tengerek és óceánok fenekén, a 12 tengeri mérföld széles parti vizeken túl. Ez a megállapodás – amely hazánkat értelemszerűen nem érinti – egyértelműen egy korábban soha ki nem próbált lehetőség kizárását célozta a fegyverkezésre elméletileg igénybe vehető területek, irányok közül.

A következő leszerelési lépés már közvetlenül érintette Magyarországot, ennek megértéséhez viszont egy kis kitérőt kell tennünk.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete mellett különös jelentőséggel bír egy „kivülálló” intézmény is, amely Genfben működik. A genfi *Leszerelési Értekezlet*¹⁵ – nevéhez híven – leszerelési kérdésekkel foglalkozó, sokoldalú egyezmények kidolgozására hivatott testület. Szovjet–amerikai megállapodás alapján jött létre 1962-ben, Tizennyolc-hatalmi Leszerelési Bizottság néven.¹⁶ A két fél megállapodását – amelyben rögzítették a tárgyalások alapjául szolgáló elveket –, az ENSZ Közgyűlése egyhangúlag hagyta jóvá. A testület összetétele

¹² Non-proliferation Treaty – a proliferáció fogalmát (a leszerelés szempontjából) kizárólag a nukleáris fegyverekre vonatkoztatva értelmezték.

¹³ 1970 előtt öt nukleáris hatalom létezett: az Egyesült Államok (1945 óta), a Szovjetunió (1949), az Egyesült Királyság (1952), Franciaország (1960), valamint a Kínai Népköztársaság (1964), őket szokás „klasszikus” atomhatalomnak titulálni.

¹⁴ 25 évvel a szerződés hatályba lépése után konferenciát kellett összehívni annak eldöntésére, hogy a szerződés határidő nélkül érvényben maradjon, vagy meghatározott időszakra meghosszabbítsák-e. A konferencián (1995, New York) egyhangú döntés született a szerződés hatályának határozatlan időre történő meghosszabbításáról.

¹⁵ Conference on Disarmament, az időközben bekövetkezett névváltozásoktól függetlenül jelen tanulmányban következetesen ezt a megnevezést használjuk (a szerzők).

¹⁶ Eighteen Nations Disarmament Committie, ENDC. Leszerelési tárgyalások... 1990.

és megnevezése többször változott: 1969-ben 26 tagúra bővült (azóta vesz részt munkájában Magyarország is), 1975-ben 31 tagúra változott (akkor került be a két német állam), majd 1979-ben 40 tagúra bővült, jelenleg pedig 65 ország a tagja. Összetétele a hidegháború utolsó évtizedében: a szocialista csoportnak 8 tagja volt (7 VSZ-tagállam és Mongólia), a „nyugati” csoportba 8 NATO-tagállam, valamint Ausztrália és Japán tartozott, 21 tagja volt a semleges vagy el nem kötelezett országok csoportjának, a 40. tag pedig a Kínai Népköztársaság. A Genfi Leszerelési Értekezlet évente két szakaszban, plenáris üléseken, bizottságokban, munkacsoportokban végezte/végzi tevékenységét. Döntéseit a tagok közmegegyezésével (konszenzussal) hozzák. Az ENSZ-től független testület, de munkájáról évente jelentést tesz a Közgyűlésnek.¹⁷

A hidegháború évtizedeiben a Leszerelési Értekezlet ugyanúgy a kétpólusú világrend visszatükröződése volt, mint a politikai vagy diplomáciai élet majd minden területe. A szocialista országok – csakúgy, mint a NATO körül tömörült nyugati országcsoport – általában egységes álláspontot képviseltek, amelyet a „keleti blokk” esetében gyakorlatilag kivétel nélkül Moszkvában alakítottak ki, az egyeztetés csupán formalitás volt. Ez az alapállás érvényesült a biológiai és vegyi fegyverek kérdésében is, azzal a különbséggel, hogy ezekre a fegyvertípusokra egy jóval korábbi tiltás már vonatkozott, mégpedig az 1925-ös *genfi egyezmény* (genfi jegyzőkönyv).¹⁸ Éppen a genfi egyezmény továbbfejlesztése, a 70-es évek viszonyaira való adaptálása és a tiltott tevékenységek kiterjesztése szerepelt ismételtlen a Leszerelési Értekezlet napirendjén.

A nyugati országok – brit kezdeményezésre – amellet érveltek, hogy a két fegyverkategóriát külön kell(ene) tárgyalni, közülük is elsőként a biológiai (a korabeli megnevezéssel bakteriológiai) fegyverek témakörét. A magyarázat viszonylag egyszerű volt: a vietnámi háború során az Egyesült Államok éppen ebben az időszakban alkalmazott széleskörűen egy Orange elnevezésű lombhullató vegyszert, amely a legtöbb paraméterét tekintve vegyi fegyvernek minősült. A szocialista országok viszont ragaszkodtak (volna) az egyidejű tárgyaláshoz, ami egyrészt rugalmatlan, másrészt kontraproduktív álláspontnak bizonyult. Idővel ez tudatosult is a keleti országok szakembereinek körében, és a megszokott munkamegosztás során ezúttal Magyarország kapta meg azt a szerepet, hogy a nyugati álláspontot akceptáló javaslattal éljen.

Ily módon tehát a magyar szerepvállalásnak is betudható, hogy 1972. április 10-én aláírásra bocsátották a *biológiai és toxinfegyverek tilalmáról* szóló egyezményt,¹⁹ amely 1975. március 26-án hatályba is lépett. Az egyezmény – a genfi jegyzőkönyv tényleges kibővítésének eredményeképpen – tiltotta az adott fegyvertípus alkalmazását, de előállítását, gyártását, felhalmozását is (kivéve, ha az körmegelőzési, védekezési, járványvédelmi célból történt). Ugyanakkor előírta a rendelkezésre álló hatóanyagok, készletek megsemmisítését 9 hónapon belül.²⁰

Az 1970-es évek második felében és az 1980-as évek elején nem sok minden történt az ENSZ szervezésében a leszerelés terén. Mindössze két megállapodást említhetünk: 1978-ban

¹⁷ Baló–Lipovecz 1988, 472.

¹⁸ Ez az egyezmény tiltotta ugyan a biológiai és vegyi fegyverek (fojtó és mérgezgázok) alkalmazását, de lehetővé tette azok birtoklását, gyártását, raktározását, tárolását.

¹⁹ Biological and Toxin Weapons Convention, BTWC. A toxinfegyverek olyan, a természetben előforduló mérgező anyagok (pl. kigyóméreg, mérgegsgombák) felhasználásán alapulnak, amelyek önmagukban nem fertőzőek.

²⁰ Kivételt képeznek bizonyos baktériumtörzsek, amelyeket meghatározott laboratóriumokban őriznek szigorúan szabályozott körülmények között arra az esetre, ha gyorsan elő kell állítani ellenanyagokat már leküzdöttnek hitt járványok váratlan kitörésekor.

fogadták el a *környezetmódosító eljárások* tilalmáról szóló egyezményt, illetve 1983-ban a *mértéktelen sérüléseket okozó* vagy megkülönböztetés nélkül ható hagyományos fegyverek betiltásáról, illetve korlátozásáról szóló megállapodást. A *vegyi fegyverek* betiltására, mint látni fogjuk, már egy másik korszakban, a hidegháború befejezését követően, 1997-ben került sor. (Megjegyzés: a *vegyifegyver-tilalmi egyezmény* aláírására 1993 januárjában került sor.)

A „másik korszak” kezdetét tulajdonképpen Mihail Gorbacsovnak az SZKP első titkárává történt megválasztásától (1985) számíthatjuk, habár a hidegháborús időszak csak 1989–90–91-ben ért véget. A szovjet külpolitikában és a kelet–nyugati viszonyban bekövetkezett mélyreható változásokkal a multilaterális *fegyverzet-ellenőrzés aranykora* vette kezdetét, amelyet olyan megállapodások fémjeleznek, mint a *vegyifegyver-tilalmi egyezmény*,²¹ a *Nyitott Égbolt*²² megállapodás, az *európai hagyományos fegyveres erők* radikális csökkentéséről Bécsben kötött megállapodás.²³ Az „aranykor” lendülete a kilencvenes évek közepéig tartott, eklatáns példaként szolgálhat, hogy 1995-ben határidő nélkül meghosszabbították az atomsorompó-szerződést.

Miután jelen írás elsősorban az Egyesült Nemzetek égisze alatt megkötött megállapodásokra koncentrál, kronológiai sorrendben a *vegyifegyver-tilalmi egyezmény* következik. 1993. január 13-án nyitották meg aláírásra, hatályba lépett 1997. április 29-én. Előzményei között ismételtelen meg kell említenünk a genfi jegyzőkönyvet (1925), amely – a leszerelési megállapodások előfutáraként – betiltotta a fojtó- és mérgezgázok alkalmazását, és amely lehetőséget kínált a magyar szerepvállalásra, miként azt a biológiai fegyverek kapcsán említettük. Közvetlen előzménye azonban egy 1990-es Bush–Gorbacsov-megállapodás volt, amelyet a washingtoni csúcstalálkozó alkalmából írtak alá, és amelyben megegyeztek, hogy 10 éven belül (1992-től számítva) 5000–5000 tonnában limitálják a rendelkezésükre álló vegyifegyver-készleteket. Az 1997-ben hatályba lépett egyezmény előírta a raktározott vegyi harcanyagok (lényegében vegyi fegyverek) teljes felszámolását, beleértve a gyártókapacitásokat is, 10, de legfeljebb 15 év alatt.

Időrendi sorrendben az *átfogó atomcsend szerződés* következik,²⁴ az Egyesült Nemzetek Szervezetének keretében megkötött megállapodások közül az utolsó jelentős eredmény, amelyet 1996. szeptember 24-én nyitottak meg aláírásra. Tiltotta – a részleges atomcsend szerződésben már megfogalmazott tilalmakon túl – a föld alatti nukleáris kísérleti robbantásokat is, és semmilyen küszöbérték alatt nem tett lehetővé úgynevezett békés célú robbantásokat sem. Elfogadása ugyanazon okokra vezethető vissza, mint azt a részleges atomcsend szerződés kapcsán írtuk: egyrészt a közvélemény egyre hangsúlyosabb aggodalmára a környezetet végzetesen károsító kísérletek miatt, másrészt a számítógépes modellezési lehetőségek bővülésére.²⁵

A szerződés hatályba lépésének feltételül 44 meghatározott ország – az atomenergiát valamilyen formában felhasználó állam – csatlakozását szabták maguk a részes országok. Ez a feltétel a mai napig nem teljesült, így a szerződés nem lépett hatályba, bár a klasszi-

²¹ Chemical Weapons Convention, CWC, hatályba lépett 1997. április 29-én.

²² Open Sky, egy 1992-ben aláírt nemzetközi megállapodás, amely lehetővé tette a részes államok számára, hogy megfigyelő repüléseket hajtsanak végre egymás területe fölött.

²³ Conventional Forces in Europe, aláírták a két katonai tömb tagországai 1990. november 19-én.

²⁴ Comprehensive Test Ban Treaty, CTBT, esetenként találkozunk a teljes atomcsend szerződés elnevezéssel is.

²⁵ Franciaország néhány robbantást még végrehajtott a szerződés aláírásra bocsátása után, de a közvélemény nyomására a teljes tervezett robbantássorozat végrehajtásától eltekintett. Észak-Koreának a legutóbbi években végrehajtott kísérletei szöges ellentétben vannak a CTBT előírásaival, ami rámutat a nemzetközi szerződések egyik alapvető hiányosságára: csak azokra nézve kötelező, akik aláírták (illetve ratifikálták).

kus atomhatalmak (az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország, a Kínai Népköztársaság és Oroszország) mostanáig betartották.²⁶

Megjegyzés: A CTBT szerint a hatálybalépést követően a végrehajtásért egy külön nemzetközi szervezet, a CTBTO²⁷ lesz majd felelős, amely a Nemzetközi Atomenergia Ügynökséggel – több más nemzetközi szervezet mellett – együttműködési szerződést fog kötni, de utóbbinak kiemelt szerepe nem lesz. (Jelenleg ezt a feladatot korlátozott hatáskörrel a CTBTO Előkészítő Bizottsága látja el.)

Általánosságban elmondható, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének napirendjén a fegyverzet-ellenőrzéssel, ezen belül a leszereléssel kapcsolatos témák bőséges tárháza szerepelt. Célszerű ezen témakörök pusztá felsorolásával érzékeltetni a probléma rendkívül összetett jellegét:

- a nukleáris fegyverkezési verseny megakadályozása;
- a biológiai és vegyi fegyverek gyártásának és használatának betiltása;
- a világűrben zajló fegyverkezési verseny megelőzése;
- a gyalogsági aknák jelentette veszély kimutatása;
- a haditengerészeti erők korlátozása;
- az új típusú tömegpusztító fegyverek és fegyverrendszerek kifejlesztésének megakadályozása;
- a katonai költségvetések átláthatóvá tétele;
- a kis kaliberű és kézi fegyverek, valamint a fegyverkereskedelem visszaszorítása;
- a mesterséges intelligencia katonai vonatkozásainak feltérképezése.

A magyar diplomaták a különböző kérdések tárgyalása során nem egyforma intenzitással vettek részt az ENSZ munkájában. Vizsgáljuk meg összefoglalóan, hogyan alakult a magyar „leszerelési” diplomácia az Egyesült Nemzetek Szervezetében.

A MAGYAR LESZERELÉSI DIPLOMÁCIA TÖRTÉNETÉNEK SZAKASZAI

1970–1984: Teljes lojalitás a keleti tömb irányvonalára iránt. A cél a propagandahatás, a közgyűlési szavazásokon a Nyugat, főleg az Egyesült Államok elszigetelése. A leszerelés a szocialista országok számára az ENSZ teljes napirendjén szereplő kérdések közül (emberi jogok, szociális-gazdasági problémák stb.) az első helyen szerepelt. A Közgyűlés plenáris ülésein az ezekben az években elhangzott magyar külügyminiszteri felszólalásokban például első helyen és nagy terjedelemben emelték ki a komplexen értelmezett leszerelést.

1985–1987: A peresztrojka szellemét a szocialista táboron belül Magyarország szinte elsőként tette magáévá. A levéltári anyagokból kitűnik, hogy a szovjet vezetés által meghirdetett „új gondolkodás” a 80-as évek végéig csak kevésbé hatotta át a szocialista delegációk többségének tevékenységét. A magyar delegációk aktivitása ugyanakkor nőtt, Magyarország egyfajta hídszerepet vállalt.

Az ebben az időszakban keletkezett New York-i és genfi nagyköveti jelentések kiemelik, hogy a különböző munkacsoportokban és háttéregyeztetéseken a magyar képviselők konstruktív magatartásra és „a szükségtelen konfrontáció kerülésére” törekedtek. A külügyminiszteri felszólalásokban ugyanakkor megmaradt a leszerelés kiemelt súlya és a Varsói

²⁶ Közülük például az Egyesült Államok vagy a Kínai Népköztársaság nem ratifikálta az egyezményt. Az amerikai elnök 2025 októberében tett bejelentése a nukleáris fegyverek kísérletek felújításáról a cikk megírásának idején még nem kommentálható.

²⁷ Comprehensive Test Ban Treaty Organization.

Szerződés tagállamai egyeztetett álláspontjának fegyverkezeti képviselője. Egyszerre volt jelen a folyamatosság és az erősödő kompromisszumkészség a magyar részről prioritásként kezelt kérdéskörökben: a fegyverkezési verseny megakadályozása a világűrben, a kísérleti nukleáris robbantások átfogó tilalma, a vegyi fegyverek eltiltásáról szóló egyezmény, szerződés a radiológiai fegyverek és a nukleáris létesítmények elleni támadás tilalmáról.

1988–1989: Ebben az időszakban jelentkeznek önálló, bár a szovjet féllel előzetesen egyeztetett magyar kezdeményezések. A Közgyűlésben megkezdődik a leszerelési témájú határozattervezetek felett a magyar szavazási magatartás fokozatos módosítása. A Közgyűlés plenáris ülése keretében felszólaló magyar külügyminiszterek egyre kisebb teret szentelnek a leszerelésnek, a kérdéskör láthatóan veszít jelentőségéből. Megkezdődik a magyar ENSZ-politika ártrendeződése, így az emberi jogok, ezen belül a kisebbségi jogok felértékelődése. A genfi Leszerelési Értekezlet ülésszakának értékeléséről írt 1989. szeptemberi jelentés hangsúlyozza: „A szocialista országokon belül egyre erősebben érezhetőek a politikai megközelítések különbözőségei. A szovjet küldöttség következetes határozottsággal lép fel a tárgyalások, konfrontációmentes légkör fenntartása érdekében, keresi a megállapodás lehetőségeit a nyugati országok csoportjával, különösen az Egyesült Államokkal. Egyértelmű támogatást ehhez csak a magyar küldöttségtől kap.” Az ENSZ-en belül tehát minden fórumon meggyengül a szocialista egyeztetési mechanizmusa, bár egy 1989. decemberi New York-i jelentés úgy értékeli: erre minden más területen hamarabb került sor, mint a fegyverzet-ellenőrzés tekintetében.

A magyar diplomácia a Közgyűlésben és a genfi Leszerelési Értekezleten a 80-as években a VSZ-tagállamokon belüli munkamegosztásnak megfelelően a kísérleti nukleáris robbantások és a radiológiai fegyverek témájában játszott koordinátori szerepet. Igazán hatásos és a Leszerelési Értekezletet előrevivő szerepkört mégis inkább a vegyi fegyverek betiltása terén tudott betölteni 1988 és 1992 között.

1988 februárjában Várkonyi Péter külügyminiszter a Leszerelési Értekezleten deklarálta hazánk vegyifegyver-mentes státuszát. Megerősítette azt is, hogy Magyarország területén más állam sem tárol vegyifegyver-készleteket, és nem folytat ilyen irányú tevékenységet. Ezzel egy időben a Leszerelési Értekezlet tagállamai közül elsőként közöltünk pontos adatokat a készülő egyezménnyel összefüggésbe hozható, polgári rendeltetésű vegyi anyagok termeléséről és kereskedelméről.

1989-ben Magyarország – az első között – kinyilvánította, hogy már az egyezmény megkötése előtt eleget tesz a majdani megállapodás követelményeinek, és annak előírásaival összhangban tevékenykedik.

1989 augusztusában hazánk a szovjet félnek javasolta, hogy a Magyarország területén található szovjet katonai raktárakban is hajtsanak végre nemzetközi próbaellenőrzéseket. Pozitív szovjet válasz érkezett 1989 szeptemberében: a szovjet fél – a kölcsönösség alapján – kész a raktárait hozzáférhetővé tenni.

Az 1990 és 1995 közötti éveket szinte valamennyi fórumon az aktivitás fokozódása hatotta át. Kiemelést érdemel a vegyifegyver-tárgyalások sikerre vitelében játszott szerepünk: a végrehajtó szervezet (OPCW) Végrehajtó Tanácsával foglalkozó szerződésrész kidolgozását célzó, politikailag kényes és jogilag összetett egyeztetések elnöklése 1991–92-ben. 1993-tól magyar elnökség mellett kezdődött meg a biológiai és toxinfegyverekről szóló egyezmény verifikációs rendszerének kidolgozását szolgáló, 2001-ig tartó megbeszéléssorozat.

A magyar leszerelési diplomácia új pályára helyezése kedvező fogadtatásra talált euroatlanti partnereink körében, emelte hazánk tekintélyét. Ezt jelzi, hogy a volt szocialista országok közül az első között csatlakozhattunk a fegyverzet-ellenőrzés rendszerében fontos szerepet játszó, a tömegpusztító fegyverek elterjedésének védvonalát jelentő, ún. *kettős felhasználás*

nálású felszerelések és technológiák kereskedelmét szabályozó exportellenőrzési rendszerekhez (Ausztrália Csoport: 1992; Rakéte technológiai Ellenőrzési Rendszer, MTCR: 1993; Wassenaari Megállapodás: 1995).

1992 szeptemberében az Információs Hivatal non-proliférációs szemináriumot szervezett magyar kormánytisztviselők részére. A nyugati országok képviselői úgy tekintettek bennünket, mint a volt VSZ-térség non-proliférációs úttörőit. Érzékeltették: a non-proliférációs politika minősége a térség országai esetében a „szalonképesség” kritériuma lesz.

Bár hazánk 1993 januárjában az elsők között írta alá a vegyifegyver-tilalmi szerződést, a hazai ratifikáció adminisztratív és pénzügyi okok miatt némileg elhúzódtott, amit egyes nyugati partnerek, pl. Németország szóvá is tettek. Az Országgyűlés végül 1996 októberében erősítette meg a jogszabályt, a szerződés hatályba lépéséhez előírt 65. államként vált annak részesévé.

Kiemelten sikeresnek tekinthető a Biológiai Fegyvertilalmi Egyezmény verifikációs rendszerének kidolgozását célzó testület, az ad hoc csoport magyar elnöksége 1994 és 2001 között. E munka eredményeként kézzelfogható közelségbe került egy szerződéstervezet jóváhagyása (amelyet a testület utolsó ülésén az Egyesült Államok küldöttsége akadályozott meg az ottani ipari körök nyomására).

ÖSSZEGZÉS

A hidegháború időszakában a szocialista országok ENSZ-politikájában a leszerelés az elsőszámú célt jelentette. A VSZ-tagállamok és szövetségeseik (Kuba, Vietnám, Mongólia) tevékenységét Moszkva irányította, magatartásukat az aktuális szovjet irányvonal iránti lojalitás jellemezte. Tisztában voltak azzal, hogy a két szuperhatalom előzetes megállapodásának hiányában a multilaterális diplomáciai mechanizmus helyben járásra van kárhóztatva, de annak fórumait propagandacélokra alkalmasnak tartották.

A szovjet külpolitika gorbacsovi fordulata és a kelet–nyugati kapcsolatokban lezajló mélyreható változások nyomán a magyar leszerelési diplomácia 1985, de még inkább 1988 után kihasználta a bővülő játékteret. Növekvő aktivitásával és kezdeményezéseivel – építve az ország kedvező megítélésére – főként a biológiai és vegyi leszerelés területén járult hozzá a folyamatban lévő tárgyalások sikeréhez.

Az első szabad választások utáni magyar külpolitikai orientációváltás építhetett az előző időszak leszerelési (fegyverzet-ellenőrzési) tevékenységére, az átmenetet több szempontból a folyamatosság jellemezte. Ennek köszönhetően hazánk az ENSZ leszerelési fórumain is gyorsan, a volt szocialista országok közül az elsők között tagozódott be a nyugati együttműködési struktúrákba.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baló György – Lipovecz Iván (szerk.): *Tények könyve 1989*. Computerworld Informatik Kft., Budapest, 1988.
- Leszerelési tárgyalások az ENSZ kereteiben. *Tények Könyve*, 1990. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1990-7B2E/nemzetkozi-szervezetek-8BC9/egyetemes-kormanykozi-nemzetkozi-szervezetek-8BCE/az-ensz-tevekenysege-8C1B/i-a-nemzetkozi-beke-es-biztonsag-megorzes-e-8C1C/leszerelési-targyalások-az-ensz-kereteiben-8C39/> (Letöltés időpontja: 2025. 10. 25.)